

Livets gang

I løpet av vårt århundre har mange skikker og tradisjoner blitt borte. Noen av dem som knytter seg til arbeidslivet, har forsvunnet ganske enkelt fordi sjølve gjøremåla har forandra seg eller ikke eksisterer lenger. Den gang bonden sådde kornet for hand, tok han av seg lua under arbeidet. I mjølkesilen som han laga seg av tre, skar bonden inn et kors til slutt. Vi vil kalle begge disse handlingene — å ta av seg lua og skjære et kors i silen — for skikker. De var nedervd av forfedrene og ble etterfulgt av sønnene. Derfor kaller vi dem også tradisjoner. Bak begge disse handlingene lå bestemte forestillinger som forklarer hvorfor handlingene hadde oppstått. Bonden tok av seg lua i ærefrykt for Gud. Handlinga var ei bønn om at såkornet, sjølveste «gudslånet» måtte gi god avling og livberging for familien. Korset i mjølkesilen skulle holde vonde makter unna. I dag er disse skikkene borte, for bondens arbeid er overtatt av maskiner, og mjølkesiler av tre er det svært lenge siden noen har laga. Men vi har eksempler på at enkelte skikker og tradisjoner — eller forestillingene bak dem — lever videre i ei omarbeidet form. Ett eksempel er trua på hestekoer som lykkebringer. Sjøl om hestekoer ikke brukes lenger, tar mange vare på dem og henger et eksemplar over døra eller andre steder. De blir til og med laga fortsatt som rene symboler og selges som pyntegjenstander og suvenirer. Vi skal ikke her ta for oss alle kjente skikker, tradisjoner eller forestillinger, men konsentrere oss om slike som knytter seg til livets begivenheter og merkedager. Vi tar bare opp slike som har vært i hevd i vårt århundre og fremdeles eksisterer i minnet til eldre folk. Noen har røtter flere hundre år tilbake, og enkelte trekk har overlevd fram til i dag. Men nyskapte skikker og kulturelle endringer som hører til siste generasjon, må vi dessverre la ligge. Det er dessuten det typiske for Tydal vi er interessert i og de fenomener som viser hvordan bygda eventuelt skilte seg ut fra nabobygdene.

Fødsel og dåp

Hos mange foreldre i små kår ble et nyfødt barn mottatt både med glede og frykt for de framtidige byrder det ville bli. En småbruker og handverker fra Svelmo ga i 1914 uttrykk for hvordan han så på å bli far til et nytt barn. Han var på Moen på snekkerarbeid og lå og hvilte da fru Lysholm kom med beskjed heimefra om at kona hadde født ei datter. Peder H. Svelmo grep penn og dagbok og skrev: «Ja, saa er da et stakkars menneskeliv atter føtt til verden, til nøden og elendigheten.

Og jeg — jeg har ansvaret! Har jeg evner til at bære alt dette ansvar, montro? Jeg er en fattig arbeidsmand, familien vokser, kræfterne begynder at slappes — ansvaret og kravene blir større! Hvordan skal dette gaa? Maatte Gud gi velsignelse og lykke i samme mon som byrdene økes. Give det!»

Fødselen i 1914 foregikk som vanlig var i heimen. Kunnskap om hvordan en skulle stelle seg var noe en fikk gjennom erfaring. Bygda fikk forholdsvis tidlig ei jordmorstilling (fra 1884). Men med de lange avstandene, var det ikke alltid en rakk å hente jordmor når barnet meldte sin ankomst. Det ble derfor flere i grendene som fikk erfaring med fødsler og ble tilkalt som hjelp inntil jordmora kunne rekke fram. «Løs-mor» kalte en slike jordmor-assistenten. At flere måtte greie seg uten jordmor har ikke bare sammenheng med lange avstander. Gardkona måtte gjøre det vanlige arbeidet så lenge ho greide, sjøl om ho venta småfolk. Graviditet var heller ingen grunn for ikke å dra til seters om sommeren når ho trengtes der. Flere tydalingar er født i setrene, og i de færreste tilfellene ved hjelp av jordmor. En av dem kom så rent for tidlig, for mora var litt for uforsiktig. Ho klatra opp på taket for å rette på taklyren, men da ho hoppa ned, ble fødselen satt i gang. Det gikk bra den gangen, og gutten vokste opp til å bli en kraftkar. Men vi vet mindre om alle gangene det gikk galt under svangerskapet på grunn av kvinnens arbeidsforhold, infeksjoner eller av andre årsaker. Det fans mange forestillinger om mat de skulle passe seg for eller visse mennesker, dyr eller anna som var farlig å se. Hvis den gravide så på en brann og tok på kroppen sin med hendene samtidig, fikk barnet en føflekk på samme kroppsdel. Liknende skjedde om mora ble skremt av en ting eller et dyr: Der mora tok på seg, fikk barnet en føflekk som likna det mora ble skremt av. Når fødselen var vel overstått, skulle barselkona ha litt godt stell. Å gi barselsgrøt var skikk i Tydal som på andre steder. Barselsgrøten var vanligvis risengrynsgrøt oppå rømmegrøt. Kom det mannfolk inn i huset der det var nyfødte barn, skulle de gi barnet en gave. Hvis en besøkende nølte med det, pleide husfolket å ta huva hans og gjømme den. Vedkommende måtte da «løse att huva si», dvs. betale med penger for å få den att. I barnestellet har det vært en utbredt forestilling overalt i landet at en måtte linne ungene for å hindre at de skulle bli hjulbeinte. Dvs. en surra beina inn med tøy som hindra bevegelsene. I Tydal ble ungene linna helt til 1930-åra. Da kom andre typer av barnetøy i bruk (f.eks. «løyert») som gjorde at ungene kunne få sprelle mer fritt med føttene. Om barnet var svakt og sjukelig, var det om å gjøre å få det døpt forttest mulig. Ellers visste en ikke sikkert hvordan det ville gå i det hinsidige liv. Men presten hadde preken bare en gang i måneden i

Tydal, og ofte ble det derfor utført heimedåp. Var det øyeblikkelig fare for livet, kunne jordmora utføre dåpen. Ellers ble gjerne læreren eller en annen ansett person tilkalt. En slik heimedåp ble alltid senere stadfesta i kirka. Nettop fordi det var få gudstjenester i Tydal, kunne det variere hvor lenge det gikk mellom fødsel og dåp. Det normale var nok 2 — 3 måneder, men iallfall øverst i bygda tok en hensyn til været før en la ut på dåpsferd til Aune. Om vinteren kunne det derfor gå mange måneder før barnet kom til kirka. Var det flere som skulle døpes samtidig, ble alltid guttebarna døpt først. Dette var skikk helt til omkring 1960. Senere har som regel de eldste blitt ført fram til døpefonten først. Så skulle barnet ha faddere. Kirkeritualet krevde bare minst to, men det var sjelden under fire. Det mest vanlige var at barnet fikk seks faddere, men åtte faddere forekom også. Den som bar barnet — og det var alltid ei kvinne — ble «stor-gunmo» (gudmor). Den mannlige fadderens som sto fremst midt imot henne, var «storgoffa». Ofte var disse gifte par, og faddere var oftest slektninger, venner eller kjente av foreldra. Det var helst slik at storfadderne til første barnet ble valgt fra farens slekt. Neste gang ble det så tatt faddere fra moras slekt. Eldre søsken kunne være mellom fadderne. Dåpskjolene gikk ofte i arv i slekta. Og noen broderte inn namna på alle dem som var døpt i samme kjole. De var like for gutt og jente, men var det gutt knytte de ei blå sløyfe på dåpskjolen. Ei jente fikk rød sløyfe. Dåpen ble imidlertid ikke feira så mye som skikken er i dag. Om noen ga dåpsgaver, var sølvkopp eller sølvskje det gjeveste. Andre vanlige gaver var smykker, nytestamente eller salmebok. Ellers var det vanlig å gi litt penger. På Svelmo omkring 1910 ga de som bar fire kroner, og de andre ga fra en til tre kroner.

Namneskikker

Ved dåpen fikk barnet namn, og namnet var viktig. Det skulle følge en hele livet, og det var ikke uvesentlig hvem en var oppattkalt etter. For oppattkalling var vanlig. Namnet var ikke tilfeldig valgt, men henta mellom namn som hadde vært i slekta. I sjeldnere tilfelle ble også særskilte personer utafør slekta valgt som namneforbilde. Slik kom bibelske namn i bruk og mer fremmede namn som hadde hørt til kongelige og andre standspersoner. En nesten ufravikelig regel var at første sønn skulle ha namnet til bestefaren på farsida. Odelsgutten skulle føre slektsnamnet på garden videre. Slik ble det f.eks. Lars Jonsen, Jon Larsen, Lars Jonsen osv. i det uendelige. Første jente ble vanligvis oppattkalt etter farmora, særlig hvis ho var bestemora på garden. Først neste gutt og jente ble oppattkalt

etter moras foreldre. Farsslekta og mennene hadde førsterangen i ett og alt. Barn lenger ut i flokken kunne også bli oppattkalt etter foreldra. Døde søsken ble som regel kalt opp igjen. Det er også flere eksempler på at søsken som levde opp, hadde samme namn. Men i slike tilfeller kan de være oppattkalt etter forskjellige personer som het det samme. Det var fornamnet som var viktig, og ett namn greide seg lenge. To namn begynte imidlertid å komme i bruk på 1800-tallet, både hos bønder og samer. Den skikken var en etteraping av namneskikker hos høyere sosiale lag. Som etternamn for å gjøre klart hvem en mente, ble brukt endinga -sønn eller -datter. Hvis Lars fikk barna Kari og Ole, ble de hetende Kari Larsdatter og Ole Larssønn (eller Larsen som det ble forenkla til). Og bodde de på garden Østby, ble det Kari Larsdatter Østby og Ole Larsen Østby. Garden eller bostedet ble omsider det vanlige etternamnet. Om en flytta, skifta en også etternamn, og dette var vanlig til et stykke inn i vårt århundre. Men det dåpsnamnet som presten skrev inn i kirkeboka og det som folk sa, kunne være ganske forskjellig. Et problem for seg var at skrivemåten kunne variere. Går vi tilbake til de eldste skriftlige kildene, finne vi svært mange forskjellige måter å skrive samme namnet på. Sivert kunne skrives både Siur og Siffuer. Ole finne vi igjen som Olle og Olluff. Eller Jon kunne skrives Joen, Jonn, Joen(n) og senere John. Paul og Pål var samme namn, likens Per, Peder og Pet(t)er. Berit kunne også skrives Beret(h) eller Berte. Siri var samme namn som Ser(r)i, og Guri ble også skrevet Gor(r)o eller Guro. Men i dagligtale kunne Jon hete Jo og Per kalles Pe uansett hva som sto i bøkene. Siden det var mye oppattkalling, ble det mange med samme namn. Noen få namn gikk særlig ofte igjen. I 1801 het vel fjerdeparten av alle mannfolk Ole. I 1900 var det enda flere Ole'er, ialt 83 personer med dette namnet. De utgjorde nå 19 prosent av alle mannsnamna. Nest etter Ole var det Peder, Jon, Lars og Ingebrigt som var de mest vanlige namna. Av kvinnenamn var Berit (Beret, Berte) på topp. 68 personer eller 18 prosent av alle kvinnene hadde dette namnet i 1900. Dernest kom Ingeborg og Anna, det siste ofte med sammensetninger som Anne Elisabeth, Anemartha o.l. Ellers var også Kari og Marit svært vanlige kvinnenamn. På samme garden kunne det også bli flere med samme namn. På et bruk i Østby var det f. eks. fire som het Lars samtidig. Og i grenda var det sju ungkarer som skrev seg for Ole Østby. Hvem av dem skulle postmannen levere eventuelle brev til når det sto Ole Østby utpå konvolutten? Ingen av de sju karene tok derfor sjansen på at de skulle få noe kjærlighetsbrev. Så de måtte leite etter kone i nabogardene, sa en av dem. Men i dagligtale måtte en finne på noen tilleggsnamn for å vite hvilken Ole, Kari eller Berit en mente. Det mest vanlige i Tydal, iallfall ved mannsnamn, var og er

fortsatt å legge til farens namn sjøl om det ikke var offisielt etternamn. Når Per var sønn til Jens, ble han hetende Per-Jensa. Men han skrev seg bare for Per J. og med etternamnet (gardsnamnet) i tillegg. Det var sjeldnere at kvinnene fikk farsnamnet i tillegg, og endinga -datter (f.eks. Jensdatter) er ikke brukt i manns minne. Å legge til mors- namnet kunne gjøres om mora ble tidlig enke eller var «sjef» på garden. Ingebrigt Ås f.eks. kom til å bli hetende Ingebrigt-Saris etter mora Sara som ble enke mens ungene var små. Mer sjeldent var å bruke ektefelles namn for å vise hvem en mente. Men Ingeborg, gift med Albert, ble f.eks. kalt Ingeborg-Albert. Ellers var bostedet eller garden et sikkert tilleggsnamn. De fra Bøns- garden kunne bli kalt Bøns-Jens, Per Bøns eller bare «Bønsinn». Sersjant-Kari var naturligvis Kari fra Sersjantgarden, og Smed-Jo var fra Smedgjardet. Men i Smed-Jo kom også yrket inn, og det var et anna namnekjenne-merke. Om det hadde bodd en smed, lærer eller klokker på garden, kunne disse yrka henge ved som namn på etterkommerne i generasjoner etterpå. Ole Evensen fra Skultrøa ble ofte bare kalt «Skulin», sjøl om det var oldefaren hans som sist var lærer på garden. Peder J. Østby var ikke bare Per Bøns, men også Klokkar-Pe(r) fordi faren var klokker. Dreng-Ingebrigt og Post-Ola forteller greitt hva slags yrkestilknytning de hadde. Somme fikk flere tilleggsnamn gjennom livet etter som de skifta bosted eller yrke. Jon Østby fikk f. eks. tre andre namn. Han ble først kalt Jo-Jensa — ikke etter faren (som het Ole), men etter Jensgarden der han voks opp. Da han bosatte seg i Storekra, ble det Jo Storekra. Mest kjent ble han som Smør-Jo fordi han sto for smørbehandlinga i Smørlaget. Så var det naturligvis en rik mulighet til å lage utnamn eller klengenamn etter som en person var stor eller liten, led av et eller anna handikap eller utmerka seg på annen måte. Stor-Ingebrigt og Stott-Ola var uskyldige klengenamn. Noe verre var Omfremt-Lars som var foreldreløs og Lars nummer to på bruket. En Peder som var svært skjelven, fikk namnet Skjelv-Per. Det smitta også over på søstra som ble kalt Skjelv- Marit. Når noen fant på et godt og karakteristisk klengenamn, ble det lett tatt i bruk av andre og hengende ved personen. De fleste slike ga negative karakteristikker av personen og var helst ei form for skjemt med den som ikke var til stede. Noen laga seg sjøl nye etternamn når de flytta, eller laga seg en egen variant. Svend Næsvold fra Fossan kalte seg Svend Vold og fikk det godtatt i skrift og tale. En person kunne altså sjøl ta seg to eller tre etternamn. Og folkefantasien ga somme andre namn i tillegg.

Oppdragelse

Barneoppdragelsen i Tydal skilte seg neppe ut fra det som var vanlig ellers i landet. Men forskjellen kan være stor om vi sammenlikner nåtida med tida for to-tre generasjoner tilbake. På ett vis kan vi si at barna ble mer overlatt til seg sjøl før. De voksne var alltid travelt opptatt med arbeid, og det ble lite tid til å ta seg bare av barna, kose og leke med dem. Men kanskje har travelheten hos de voksne ikke blitt mindre nå. Barn var dessuten mye sammen med voksne under deres daglige gjøremål i heimen, og slik lærte barn seg vaner, ferdigheter og holdninger. Arbeidet på en gard ga barna muligheter for god kontakt med de voksne og arbeidslivet. Men også i det gamle bondesamfunnet kunne særlig faren være en fjern person som var mer borte enn dagens utearbeidende fedre. En småbruker og handverker fra Svelmo nevner f.eks. i dagboka si fra begynnelsen av århundret at han ofte var borte i ukesvis på arbeidsoppdrag hos andre i bygda. Den tids kommunikasjoner gjorde det uråd for han å reise heim om helgene. Det kunne ikke bli mye tid til samvær med barna, for når han var heime, var det fullt opp av gjøremål som han måtte ta seg av på småbruket. Ofte var det eldre søsken, besteforeldre eller andre voksne som hjalp til med barnepass eller oppsyn. Barna ble tidlig ført inn i de voksnes verden og overlatt til de tilfeldige forholda som rådde i hver heim. Om en vil romantisere fortida, kan en si at barna hadde større «frihet» den gang det ikke var noen dagmamma eller barnehage å bli sendt til, ingen andre organiserte tilbud heller, ingen trafikk å passe seg for og mindre skoletvang enn nå. På den annen side var det ikke stor muligheter mange hadde til å være barn. Det var iallfall ingen dyrking av barndommen og barnekultur. Barn hadde ingen rettigheter og kunne ikke opponere mot voksne eller nekte å lystre. Så snart som mulig fikk de plikter og arbeidsoppgaver og måtte bidra til felleskapet og familiens daglige strev.

Barnearbeid

I sju-åtte årsalderen inntrådte et skille for barna. Da meldte skoleplikta seg, og de fikk mer sjølstendige arbeidsoppgaver. Å rekne opp det som var barnearbeid en generasjon eller flere tilbake, blir nærmest å ta med alt slags voksenarbeid. Barns oppgave var å hjelpe de voksne med arbeidet som måtte gjøres inne og ute. Barn har gjort praktisk talt alt som de var sterke nok til å utføre og som ikke krevde spesiell opplæring, trening eller evner. På gardene — og de fleste voks opp på et gardsbruk -var f.eks. barna med i fjøset og hjalp til med arbeidet der. Typiske

arbeidsoppgaver var å fli fjøset, nappe høy og gi krøttera mat. Der det ikke var innlagt vatn, bar barna inn vatn fra en brønn eller bekk. Sjøl om dette var tungarbeid, var vassbæring overlatt til kvinnene og barna. Det varierte naturligvis hvor mye barna hjalp til med fjøsstellet. Ei kvinne forteller at ho som regel ikke var med i fjøset, men fikk heller arbeidet med å vaske kopper, fli om inne, sope golv o.l. mens mora mjølka. Dette innarbeidet var det jentene som måtte gjøre. Og de fikk være med på karding, spinning og veving. Dessuten var det helst jentene som ble pålagt å passe mindre søsken. Guttene var i stedet med på utearbeidet. De deltok i jordbruksarbeidet og med kjøring og hogging av ved sammen med karene. Å bære inn ved, var en særlig typisk oppgave for barna. Guttene fikk lære seg til å stelle og kjøre hesten. Og de fikk være med på snurrufangst. Barna var naturligvis også med til setra, og der var det samme arbeid med fjøsstellet, bortsett fra fôringa. I tillegg hjalp ungene til med kinning og koking av ost. Slik gikk kunnskapene i arv til neste generasjon. Mjølking var kvinnfolkarbeid, og jentene fikk være med og lære seg det fra sju-årsalderen. Noen menn forteller at de også lærte å mjølke som barn. Særlig måtte gjeterguttene på setrene være med på det. Men i stor grad var barnearbeidet den praktiske opplæringa til det kjønnsrollefordelte voksenarbeidet.

Gjetergutt Ivar Kirkvold (f. 1927) måtte lære seg til å mjølke geitene på Svartåvollen.

Gjeting

Et barnarbeid står i ei særstilling, og det var gjetinga. Gjeting av husdyra var fullt og helt et barneyrke. Og det var ei aldersrolle; gjetinga var noe barna måtte gjøre etter som de vaks til, og som de slapp etter konfirmasjonsalderen. Skolen var også tilpassa dette, slik at den slutta i den tida kyrne skulle ut og begynte igjen sent om høsten ei tid etter at de var kommet tilbake fra setra. I gjeterarbeidet ble det gjort liten forskjell på gutt og jente. Begge måtte gjete etter tur som de vaks til. De fleste ungene fra en gard har derfor opplevd å bli sendt til gjeterskogen fra de var sju-åtte år gamle. De som ikke hadde egne barn, måtte leie gjeter fra andre i bygda. Gjetere ble også rekruttert fra Selbu. Gjetinga starta i heim-marka så snart det var brukbart beite «uta håg- gån». Gjetermarka var skogen og beiteområdet som strakte seg fra gards- grensa og noen kilometer utover. For Stugudalsgardene var det f.eks. området mot Møsjøen, Langsvola og strekninga på sørsida av Stugusjø- en. I Ås var det marka mellom Hyttmo og Østbymerket. Gjetinga starta så snart husdyra ble sluppet ut i åtte-tida om morgenen og varte til kvelds. Det kunne bli ei økt på 10 - 12 timer, og gjeterne måtte ha med seg niste. Kaku (brødsriver) med smør og ost og ei mjølkflaske var det vanlige i gjeterskreppe. Ikke alle forteller at de hadde med seg mjølk, men nøyde seg med vatn fra bekkene. For en liten kar eller jente kunne det bli lange dager og surt arbeid i regn og kjølig vær. Der det var nok unger, hendte det at andre kom og avløste stakkaren om været var for ille. Noe regnhyre var det ikke snakk om. Alle har heller ikke hatt sko, men de aller fleste forteller om at heimelaga pluggasko (lærsko) var det vanlige fottøyet. Men å li bløt på bena var dagligdags. Noen gjetere hadde med fyrstikker og gjorde opp varme. Det var vanlig at to gjette i lag. For ofte ble buskapen fra to bruk slått sammen, og da stilte hver med en gjeter. Det gjorde det mindre langsamt og lettere å gjete. De som hadde hund, hadde med seg den. Hunden kunne være nyttig også til holde geitene unna nisteskreppa. Både geitene, sauene og storfeet ble gjett i lag. Om sommeren kunne insektene være så plagsomme for dyra at de måtte holdes inne midt på dagen. Noen eldre informanter husker også at kyrne ble mjølka da. En gjette da «mårråsøft» og «langøft». Var insektplagen riktig ille, hendte det at kyrne sto inne store deler av dagen og ble sluppet ut til kvelds. Da måtte en nattgjete buskapen. Det kunne være hardt og stusslig for en liten gjeter. Men kyrne roa seg oftest midt på natta mens fuglesangen stilna. En kunne da legge seg inntil ei rolig ku, og ikke sjelden sovna gjeteren. Om myggen ble for ille, hendte det at noen laga til bål og prøvde å røklegge kvilestedet. Etter gjetinga i

heimemarka, fortsatte gjetinga på setra om sommeren. Men buskapen fikk gjerne gå mer fritt der, og det var enklere å passe på dyra i setertraktene. For der var det lite av høystakker, slåttenger og eiendomsgrenser å passe på. I setertida ble det tid til å fiske og kanskje litt lek med andre. Men det kunne være rolig og fint å gjete i heimemarka også. «E kjem ikke på at det va' nå langsamt å gå åt skoga», sier ei fra Stugudal. Andre sier imidlertid at det var lite stas å gjete og husker det var vått, stusslig og «trasig». Verst kunne det kanskje være for dem som var hos fremmede.

Gjeting var det mest vanlige barnearbeidet. Bildet viser gjeterguttene Per (f. 1893) og Bernt (f. 1892) Hilmo fra Kvernmoen. Bernt til høyre har med seg salt-taska i beltet.

Hvorfor måtte en egentlig gjete husdyra? Opprinnelig var det nok rovdyrplagen, først og framst ulv, som var den viktigste årsaken. Men den trusselen minka etter hvert, og omkring 1920 var ulven nærmest utrydda. Da ble det iallfall mindre grunn til å gjete sauene sammen med kyrne. Det ble likevel gjort ei tid etterpå, og mange fortsatte også med å ha sauene i grinder om natta. Men i mellomkrigstida ble sauene mer og mer sluppet løs på setrene. Der slutta en også først å gjete kyrne og geitene, for i fjellet var det mindre av utslåtter som husdyra skulle holdes unna. Gjetinga varte forholdsvis lenger i Tydal enn i mange andre bygder i

landet. Viktigste årsaken til dette var at bøndene ville verne om ressursene i utmarka. I beitemarka var det slåtter som husdyra skulle holde seg unna, og gjeterne skulle sørge for at disse ble spart til markaslåtten. Gjeterne måtte derfor være godt kjent og vite hvor grensene gikk til andres eiendommer og bruksområder. Det kunne også være skog og plantefelt som måtte vernes. Geitene kunne være slemme til å ødelegge planter og nye skudd, og Thomas Angells stiftelser forbød havning med geiter i sine skoger. Andre skogeiere ville også innføre forbud høst og vår, men før 1940 var jordbrukerinteressene sterkest. Ellers måtte en gjete kyrne for å få dem heim til kvelds til rett mjølketid, mente folk. Men da de første slutta med å gjete i heim-marka viste det seg til manges forundring at kyrne likevel kom heim til kvelds av seg sjøl. I Hilmo f.eks. slapp de kyrne ut i marka uten gjeter for første gang under et bryllup i 1938. Og kyrne kom heim i rett tid likevel. Siden gikk kyrne i marka alene. Insektplagen og toreslått var også grunner for å gjete kyrne. Kubremsen skremte kyrne så det kunne være fare for at de skada seg eller ble spredt unødig og ikke fikk beite i fred. I torevær ble også dyra skremt, særlig var geitene slemme til å renne heim når tora slo. Først med avviklinga av markaslåtten i åra nærmest etter andre verdenskrig falt grunnlaget for gjetinga bort. I stedet kom gjerder i heimmarka, inngjerda beiteområder og kulturbeiter. Det var altså omlegginga av jordbruksdrifta som avskaffa gjetinga. Barna ble frigjort fra ei tradisjonell yrkesplikt, men mista også muligheten de faktisk hadde til å forsørge seg sjøl. Vi kan også si at de fikk mindre erfaring med å ha ansvar og plikter og færre muligheter til å lære om dyr og natur. Men praktiske erfaringer ble erstatta med opplæring, for noe av det viktige som skjedd ved at gjetinga falt bort, var at skolen kunne utvide undervisningstida uten å komme i konflikt med foreldrenes ønsker og behov for å ha barna i arbeid heime.

Lek

Under oppholdet på setra og innmellom gjeting og andre plikter kunne det kanskje bli tid til noe lek. Enten en var alene eller sammen med andre kunne en finne på mye ved hjelp av fantasien. Mye var etteraping etter de voksnes sysler, og slik kunne også lek og nyttig arbeid kombineres. Om sommeren var fiske i bekkene og elvene mer eller mindre lek for mange unger som var med til setrene. Det var særlig guttene som drev fiske. Jentene var mer ivrige til å leke «kyr» med steiner og kongler. Kanskje enda mer populært var «kruslek» med biter av kopper og kar. Å leke med monkekuler var også en typisk jenteaktivitet. Når barna kom i

skolen, fikk de lære seg organiserte leker. I mange tilfeller var læreren organisator. Skolen ble en formidler og spreder av kjente barneleker, og friminutta var ei viktig anledning for barna til å leke sammen. Noen leker krevde jo også mange deltakere. I Langball f.eks. skulle det være to lag, men det var ingen faste grenser for hvor mange som kunne delta. Ballspillet var både lek og sportsaktivitet i friminutta og «ludderli' artugt», husker ei fra Hilmo. Balltre hle laga av materialer en hadde til rådighet, og tyballer greide seg til ball.

Brørne Bernt og Jostein Gullbrekken
kommer tilbake etter fising i Hena.
Bildet er tatt i 1949.

Så lekte en «sur», «siste par ut», «trebones» (sisten), sprang «enke» eller «enkemann vil ha en make» og kasta «kil». Guttene kasta på stikke med ettøringer, og jentene hoppa paradis. «Ut å gå brandmars» og «veve vadmél» var populære sangleker. Lek og opplæring til voksenlivet var at de største ungene, og særlig jentene, nytta langpausen da læreren gikk og åt middag, til å danse. Læreren merka nok på golvet at vi hadde dansa, men han sa ingen ting om det, forteller Anna Aune. Utenom skoletida møttes jentene gjerne på låven fra de var 12 – 13 år for å lære å danse. Vintermoroa var mest å renne på ski. Det var å gå oppe en bakke og renne ned, eventuelt med innlagte hopp og slalåmsvinger. «Det var jo akkurat som i slalåmbakken nå», sa en gutt til bestemora si, «bare at du var nødt til å gå opp igjen». Skiene ble også brukt til og fra skolen og nytta i friminutta. Men det var mer vanlig at guttene enn jentene brukte ski til skolen.

Konfirmasjon

Konfirmasjonen representerte avslutninga på barndommen og inngangsbilletten til voksenlivet. Det året en skulle stå konfirmant, måtte en først gå for presten.

Siden presten hadde gudstjeneste bare en gang i måneden, betydde det at konfirmantene måtte reise til Aune og «møte presten» som en sa. Presten og kapellanen veksla om å ha gudstjenesta annenhver måned og konfirmantene annethvert år. Konfirmasjonforberedelsene ble da lagt til presthelga annenhver måned. En begynte fredag og fortsatte lørdag, og det var også rekna som ei plikt for konfirmantene å delta i gudstjenesta på søndag. Konfirmantene lengst unna måtte overnatte på Aune eller i de nærmeste grendene. De fleste hadde slekt eller kjentfolk å være hos, og det var aldri rekna for noe problem å få overnatte. Det var også mer eller mindre sjølsagt at konfirmantene fikk maten der de var. Så de som kom gående på ski om vinteren fra Stugudal, slapp å dra med seg så mye når de skulle møte presten. Men vegen var like lang og strevsom for det. På grunn av de lange avstandene ble det i 1923 snakk om å samle konfirmantene til færre, men lengre samlinger. Tanken var at presten i perioder skulle lese med konfirmantene åtte dager i trekk. Men det ble av en eller annen grunn ikke noe av dette forslaget om å lage en konfirmasjonsskole. Innholdet i konfirmasjonsundervisninga husker mange som ei endeløs rekke av salmevers som måtte pugges. Jon Gullbrekken husker han fikk 36 salmevers i lekse til neste prest-møte. Ei har fortalt at ho kunne nesten hele salmeboka utenat etter konfirmasjonstida. Sjølve konfirmasjonen var sist i mai eller juni. Den helga var konfirmantene fire dager sammen med presten. Overhøringa var på søndag, og da sto konfirmantene i en rekke på hver side av midtgangen i kirka. Plasseringa var geografisk slik at de fra Stugudal eller Hilmo sto øverst annethvert år. Plassering etter størrelse har også forekommet. Guttene og jentene sto på hver sin side av midtgangen. En gang i tida har prestene brukt å plassere konfirmantene etter kunnskaper eller stand og stilling, men ingen kan huske slikt lenger. Det hang likevel igjen ei forestilling om at det var gjevt å stå øverst på kirkegulvet. Og det var også en gammel skikk som varte inn i vårt århundre at presten skulle ha ei gave ved konfirmasjonen. Det ble f. eks. gitt hoser, votter, geitmyssmør eller ei reinsdyrsteik.

Konfirmanter i Tydal i 1926. Klærne er her forskjellige, men de ble mer ensarta senere. Bak fra venstre: Erling Sterten, Ola Gullbrekken, Ermann Kløften, presten P. Gamkinn, Jon L. Østby, Kristen Rolseth og Ragnar E. Ås. Foran fra venstre: Johan Stuevoll, Jenny Flaten, Kari Østby (Skultrø), Magda Rognerust, Inga Nygård, Sina Brendås og Ola I. Græsli.

Til konfirmasjonen fikk alle nye klær, men ikke alle hadde råd til å kjøpe ferdig konfeksjon eller sko på butikken. Mange måtte i hele mellomkrigstida — og senere — nøye seg med å få sydd dress eller kjole hos de lokale skredderne eller sydamene og få laget sko hos bygdeskomakerne. Ingebrigt Henmo (f. 1898) laga skoene sine sjøl til konfirmasjonen. Noen hadde slektninger som kunne sy klær, men konfirmantene sjøl syntes ikke de var mer heldige for det. På overhøringa stilte jentene i svart kjole, svarte strømper og svarte sko. Guttene hadde mørke dresser. Dagen etter overhøringa var det altergang for både konfirmanter og foreldre. Alle gikk til alters, og dette var vanlig praktis helt til 1970-åra da nattverdsgangen ble flytta til første kirkesøndag etter konfirmasjonshelga. Ellers ble konfirmasjonen lite feira med store selskaper og dyre gaver slik som i dag. Det var en enkel middag med familien som ble holdt heime eller på Aune. Sjølsagte gjester var fadderne og kanskje noen slektninger i tillegg. Fadderne ga alltid gaver, f.eks. sølvskjeer, nåler, perleband eller en lommekniv med inskripsjon. Om konfirmasjonen ikke ble feira fullt så mye som i dag, betydde den kanskje likevel mer før enn nå. Den som var konfirmert kunne være med i ungdomslaget, begynne å gå på dans og få seg tjenestjobb eller anna arbeid. Å høre til samme

konfirmasjonsskullet ble nesten rekna på høgde med slektskap. Når noen døde i ung alder, var det ofte konfirmasjonskameratene som bar kista. Og de som var konfirmert sammen, ba hverandre i bryllup. I senere tid har en begynt å arrangere treff for 50-årskonfirmanter for å friske opp dette samholdet.

Bryllup

Mens konfirmasjonsfeiringa var relativt beskjeden, kan ikke det samme sies om bryllupsfeiringa. Bryllup har alltid vært en av de store festene for folk. I bryllup var det mange gjester, feiringa varte i flere dager og den kosta mye. Prester og andre embetsfolk kritiserte sterkt bondebryllupa i forrrige århundre. De hadde utarta med overdreven drikk og mat etter deres mening, og kosta for mye for alminnelige bondefolk. Embetsmennene var jo sterkt bekymra når andre sløste med pengene sine og festa i stedet for å arbeide, og de likte heller ikke at småkårsfolk prøvde å etterlikne seder og skikker hos storfolk. Kritikken kunne nok mange ganger være på sin plass. Da Lars Bersvendsen Næsvold gifta seg i 1810, hadde han kjøpt inn 118 liter brennevin og to tønner malt til ølbrygging. Bare brennevinet hadde en verdi som tilsvarte fire gode kyr. Vi vet ikke hvordan bryllupet arta seg, men det må ha vart både vel og lenge. Sønnen til Lars, Erik Næsvold, og Hans Pedersen Græsli prøvde å danne ei forening ved midten av århundret for å motarbeide de store og kostbare bryllupa. De satte opp et dokument og forsøkte å samle underskrifter på at en ikke skulle motta eller gi «beninger» og «skålpenger». Men hver skulle ellers ha rett til å ha så store gjestebud en ville dersom en kosta alt sjøl. Liknende tiltak er også kjent fra andre bygder på denne tida. I Stjørdal ble det f. eks. i 1849 danna ei forening til «Indskrænking av store Gjestebud». Det ble ikke særlige resultater av forsøket på i innskrenke bryllupsfeiringa i Tydal. I begynnelsen av 1900-tallet fikk Jon Næsvold liten oppslutning da han satte fram liknende tanker som bestefaren sin. Det var særlig all skjenken ved bryllupsfeiringa som bekymra avholdsmannen Næsvold. Men det skulle mer til enn avholdsprek og gode idealer for å forandre hevdvunne tradisjoner og skikker. Bryllupsfeiringa i Tydal var relativt måteholden i forhold til rikere bondebygder, og takka være beningsskikken ble utlegga ikke så store for de som holdt bryllupet. Til bryllup og alle andre større gjestebud ordna hver familie med et mattilskott og brakte dette til gjestebudsgarden. Beningskorgene var også tilstrekkelig varierte og rikholdige til å sørge for den nødvendige mat som gikk med. Hele grenda gikk sammen om gjestebudet, og hver enkelt ga og fikk etter tur. Bryllupsfeiringa bygde altså på et fast og

innarbeidd prinsipp om gjensidig hjelp og invitasjon. Uten denne tradisjonen ville knapt noen i det gamle sjølbergingssamfunnet ha makta å skaffe all maten som trengtes til et gjestebud som varte i flere dager.

Bearlag

For at tradisjonen skulle fungere måtte det være regler for hvem en skulle be til bryllup og andre gjestebud. I hovedsak omfatta bearlaget grenda og nærmeste slekt. Av slektinger ba en så langt ut som til og med tremenninger. Bearlaget fulgte de naturlige geografiske skiller og gards- grenser. Stugudal til og med Moen hørte med til ett bearlag. Lenger ned i dalen var det et felles bearlag for alle på sørsida av Nea fra Løvøya til Kløften. Østbygdene danna et eget bearlag. Alle gardene fra Åsen i øst til den gamle Åsgrinda (attmed Lilletun) hørte sammen i ett bearlag. I større gjestebud i Ås kunne en også be helt nedover til Lillebrekken. Men bruka fra Åsgrinda nedover til Svelmo hørte normalt til et eget bearlag. Svelmo og Brekka hørte imidlertid sammen med Aune. Endelig var så Gresli og Hilmo ett felles bearlag. Skikken tilsa at når det var bryllup, skulle alle innafor bearlaget bli invitert. Og en ba ikke personer, men en ba på garden. «En skulle be dokk», het det, og med det mente en at alle barn, voksne og tjenestefolk var velkomne til bryllupet. Var brud og brudgom fra hvert sitt bearlag, ble begge bedt. I tillegg kom så slektinger. Det var også mange som plukka ut arbeidskamerater og spesielle venner utafør bearlaget. I Gresli var det ofte at en ba ungdommene i Aune i tillegg. Eldre folk husker også at ungdommene i Gresli og Aunegrenda på andre sida av Bukkhammeren en gang i tida ba hverandre gjensidig i gjestebud.

Forberedelser

Beningsskikken betydde at både folket i grenda og brurfolket måtte gjøre forberedelser til bryllup lang tid i forvegen. I bryllupsgarden, som vanligvis var heimen til brudgommen, skulle det bakes, slaktes, vaskes og brygges øl. Folk i grenda sørga for at de alltid hadde en sauebog eller et lår til beningskorgene. Det har også vært en viss tradisjon at ei jente skulle ha med seg noe utstyr heimefra når ho flytta ut. «Medgift» var ofte ei kiste med utstyr nedi, en rokk, en kistask eller øskje («bankleøskje» eller øskjer for halstørkle o.l.). Der det var rikdom til det, kunne brura få med seg ei ku eller kanskje et jordstykke som forskott på arv. Ei brur fra Selbu skulle strikke hoser, votter eller lage andre ting for å gi som

gave til familien til brudgommen. Dette var en fast forpliktelse i Selbu, men ble ikke praktisert av tydalsjentene. Når den fastsatte bryllupsdagen nærma seg, fikk en slektning av brudefolket eller en annen tiltrudd person i oppdrag å be gjestene. Oftest ble samme person bedt om å være kjømester. Beningsmannen dro da rundt til hver gard og plass i bearlaget og til andre som sto på gjestelista. Skikken var at han skulle ha en dram når han hadde framført ærendet sitt — og helst så mye at han ikke greide å komme rundt til alle på en dag. Det hendte da også med mer enn en bemann. Men det var mest som en skam for bemannen om han sovna på runden og måtte begynne på att andre dagen. Kvelden før sjølve bryllupet kom så langvegsfarende gjester til bryllupsgarden, og naboene kom med beningskorgene. Dette var beningskvelden. Beningen besto av kjøtt til soddgryta (sauside eller lår), spekemat, ost, gomme, ei stor eller flere små sirups- eller hvetekaker, ei spann med mjølk og ei mindre med fløte eller rømme. Så hørte det med smør, og det skulle være i smørforma med namnemerke og utskjæringer, slik at smøret kunne være til pryd på bryllupsbordet. Alt dette ble lagt ned i ei rund og vid korg eller en laup med kvit duk på botnen. Det var helst husmora sjøl som skulle gå med beningskorga, og giverne fikk traktering med kaffe og noe attåt. De nærmeste naboene ble også bedt på kveldsmat. Det fans visse tradisjonelle grenser som markerte hvem en skulle be på beningskvelden. I Østby f. eks. gikk skillet ved Gammelgårdsbekken slik at bare de som bodde på samme side som bryllupsvertene, ble bedt på beningskvelden. Trakteringa var fisk og risengrynssuppe eller noe anna attåt fisken.

Feiringa

Når det var gjestebud i grenda, måtte en greie seg uten å sove så mye. Markeringa av bryllupsdagen begynte derfor tidlig i fire-fem tida om morgenen med «mårråskaffe» på senga til naboene. To stykker var kaffekokker og bar en stor kopperkjele mellom seg og ei brødkorg attåt. De som skulle ha «mårråskaffe», var stort sett de samme naboene som var bedt om beningskvelden. Det greie med faste skikker var at folk visste at kaffekokkene kom og hadde satt fram kopper på forhånd. Og husmora hadde skifta putevar og trekk, for det skulle være rent på sengene. Det kunne være strevsomt å være kaffekokker om vinteren og i dårlig vær, og det var ikke alltid greitt å finne fram heller i mørkret om en var litt ukjent på garden. Men det var også ofte livat på slike turer, forteller de som har vært med. I ni — ti tida var det så på tide for gjestene å pynte seg og dra til bryllupsgarden. Der ble de ønska velkommen og

straks buden på frokost. Til frokosten var det lemse, gomme, smør og ost og sirupskake. Noe senere vanka det «litjdråppå» (kaffe) før det bar av sted til kirka.

Bildet er fra bryllupet til Anna Kaspara Hilmo og Lars Aune (Nordpågjardet) i 1935. Gjestene har utflukt til Kistafossen, og som vi ser var det stor vassføring i Nea.

Før bilenes tid ble det naturligvis brukt hest og vogn eller slede. Han som skulle kjøre brudeparet måtte være en solid kar. Han måtte være stødig til å kjøre, men kunne gjerne kjøre fort. Hest og doning måtte være pynta, og det var brudeparet som skulle kjøre først til kirka. Baketter kom andre gjester på rekke og rad. Men var bryllupet langt unna kirka, f. eks. i Stugudalen, var det ikke vanlig at alle var med til kirka. Tilbake gikk det på samme vis, kanskje enda fortere. Men det var tradisjon å ta en ekstra runding på heimvegen, brursving har en kalt det. Når brudedefølget kom tilbake til bryllupsgarden, ble det møtt med salutt. De store begivenhetene skulle etter skikken markeres med kraftige smeller. For eksempel ble det også saluttert når den vordende brura flytta heim til bryllupsgarden ei tid før bryllupet - hvis ho ikke greide å gjøre det i all stillhet. Når folket kom fra kirka, skulle de på brurloftet og se på gavene. Da vanka det også dram, men det var ellers ikke skikk med noe skjenk før de dro til kirka. Etter herming fra tradisjoner i Selbu, hendte det i enkelte brylluper at ungdommene prøvde å gjømme brura. En måtte da lete ho fram før en kunne gå til middagsbordet. Middagsmaten var vanligvis kjøttkaker og søtsuppe med multegrøt eller fruktgrøt til dessert. Drikke var heimebrygga øl. Siden bryllupa ble holdt i gardene, var det ikke plass til alle på en gang. Det var derfor mange bordsetninger og en overflatisk koppvask av bestikket imellom bordsetningene. I noen bygder var det gjerne slik at gjestene skulle nødes til bordet, men det var ikke noe problem med det i Tydal. Var det sagt værsågod, gikk folk til bords. Om det fans eldre folk eller

andre som var for skrøpelige til å komme i bryllupet, ble de likevel huska på. De fikk tilbåret middag slik at de iallfall kunne få smake på serveringa. Det var kjømesterens oppgave å ønske folk velkommen til bords, sørge for at alle fikk mat, holde orden og spe på humøret med litt artig prat innimellom. Kjømesteren hadde ei viktig og ærefull oppgave. Men det måtte også være mange andre hjelpere — eller embetsfolk som en sa — til servering og matlaging; matmødre, kokker og kaffekokker. Middagen kunne ta flere timer før alle hadde fått mat, og enda var det ingen taler slik som det har blitt vanlig senere. Noen mener at den første brurtalen ble holdt av lærer Gullikstad like etter at han kom til bygda i 1924. Den ble det snakka om etterpå, så taler var iallfall ikke vanlig ennå. Etter middagen var det besøk på brurloftet for dem som ikke hadde vært der før. Så ble det omsider middagskaffe, og etter det kunne dansen ta til.

Brurdans og stabbdans

Først skulle brurfolket danse, og deretter måtte alle karene danse med brura. Det gikk etter rang, slik at nærmeste slekta dansa først. Etter hver dans la en penger i en hatt til spillemannen. Det ble betalinga hans, for han hadde sjelden noen fast sum. Dersom det var noen som ikke dansa sjøl, kunne en leie noen i stedet. Brurdansen tok lang tid, og for at det ikke skulle vare så lenge, hendte det at en tok i bruk ei «reservebrur». Etter brurdansen ble det så vanlig dans; reinlender, vals, pols og hoppvals. Fra 1930-åra kom det også tango med på repertoaret til spillemannen. Under dansen var tida kommet til skjenkesvennene. De hadde på forhånd kokt pons av vatn, rosiner og hel kanel og smakt den til med sukker og sprit. Etter hver brurdans var det pons å få, og skjenkesvennene serverte flittig utover natta. De som ble sultne fikk nattmat. Det var satt fram mat i et anna romenn der dansen foregikk, og spekekjøttet fra beningskorgene kom særlig til nytte nå.

Fra bryllupet til Johanna og Olaus Aune i oktober 1891. Brudgommen sjøl spiller fiolin sammen med en som for anledninga spiller klarinett, men som vanligvis dro rundt og spilte på positiv. Brura svinger seg i polsen sammen med Haldor Eidem som andre par fra venstre. Gammel-Anders Aune skjenker i glassa på bordet. Bryllupet ble holdt i Storaunstuggu, og dette er fjerde dagen i bryllupet.

Stabbdans på Nergarden i Hilmo under bryllupet til Jenny og Per Hilmo i november 1922. Johan Hilmo til venstre holder i «spikkjikkjøttet», og Emilie («Milla») Graae og Olaus Eggen står på stabben.

Andre dagen i bryllupet fortsatte som den første med frokost, middag og kaffe. I enkelte bryllup har det vært servert brudegrøt under en spesiell seremoni, grøtmarsjen. Dette var igjen en skikk fra Selbu som bare ble praktisert nederst i bygda. Kjømesteren kom da bærende inn med grøten, spillemannen gikk foran og spilte en marsj, og de gikk gjerne en ekstra runde gjennom stuene før grøten ble satt på bordet. Et tradisjonelt festmåltid i Tydal har vært rømmegrøt oppå fisk, dvs. på samme tallerken. Det skulle helst være kokt ferskfisk (ørret eller røye), men lutfisk har også vært brukt attåt grøt. Rømmegrøt og fisk har forekommet i bryllup, men vanligvis ble det kokt sodd av beningskjøttet andre bryllupsdagen.

Den store moroa andre dagen var stabbdansen. En stor og stødig hoggestabbe ble henta inn til formålet og satt midt på golvet. Brurfolket skulle opp på stabben først med hver sin partner. Så ble det henta fram noen som en visste skulle gifte seg snart. Ofte tok en et par som var kjærtester i all hemmelighet. Oppå stabben fikk den ene ei tynn spekekjøttflis i munnen, og paret skulle så bite i hver sin ende og få tak i litt av den. Det var ikke så enkelt alltid å «bite støbb» på en trang stabbe, og det fulgte mye leven og moro med dette. For alle måtte på stabben, ung og gammel. Rekkefølgen var slik at først skulle slekta til brura på stabben, deretter slekta til brudgommen. En parra sammen helst en fra hver familie. De fleste var uvillige og måtte mer eller mindre tvinges, så det kunne bli rene basketaket noen ganger. Men etter endt oppvisning var det pons å få, paret tok en svingom på golvet og karen måtte legge penger til spillemannen i en hatt. Stabbdansen har trulig gamle tradisjoner. Kanskje var det opprinnelig en moroleik for å henge ut en nattefrier. Og en prøvde også å få til ekstra moro ved å sette i lag to på stabben som slett ikke passa sammen, f.eks. ei ekstra stor kjerring og en liten kall. Under stabbedansen kom det «fussa» på besøk. Det var utkleddede bryllupsgjester som hadde sota seg riktig til i ansiktet og laga leven og bråk når de kom til gards. Og mer leven ble det når fussa'n skulle gi klem til andre gjester. Etter stabbdansen var det igjen vanlig dans. En dansa mye og holdt på lenge utover natta. Dansen foregikk delvis ute om bryllupet var på sommerstid. Ellers begynte en også etter hvert å leie ungdomslokala i grendene.

«Fussa» på besøk i bryllupet til Guri og Håkon Aune (Olagarden).

«Vi vet ikke at vi låg i det hele tatt», sier en informant. En annen forteller at han sov ikke på fem døgn i et bryllup. De langvarige, store bryllupa og faste bearlaga var tradisjon til et tiår etter andre verdenskrig. Bryllupa begynte altså med beningskvelden på fredag og varte minst til mandag. Noen varte enda

lenger. Etter slike kalas ble det mye etterarbeid for embetsfolka med å rydde, vaske og levere tilbake alt som var lånt hos naboene. Resten av uka gikk gjerne med til det. Det var ikke skikk å ta betaling, men hjelperne fikk oftest et bluseliv. forklety, hoser o.a. Og embetsfolka var de eneste som tok med seg rester av beningen heim — til forskjell fra f.eks. Selbu der gjestene skulle ha tilbake det som ble igjen fra deres egen beningskorg. Kaffekokkene fikk brød, mens matmødrene tok med seg andre matvarer.

Fester og dugnader

For de eldre generasjonene og før deres tid gjaldt regelen at «en hadde ikke mer moro enn den en laga seg sjøl». Underholdningstilbuda var få, men ungdommene fant alltid på noe. Det var f.eks. mye leven og moro med utpågning til jentene. Det hendte at hele hoper av unggutter tok seg inn i huset til ei jente om lørdagskveldene, og det gikk ikke alltid stilt for seg. Men de eldres toleranse overfor ungdommenes påfunn gikk svært langt, får vi inntrykk av. «Hadde ungdommene fart fram nå slik som da, hadde de blitt meldt», sier en informant. Men ho husker også at det var mer enn én gang at faren sto opp og var «gælin» på flokken som ramla inn gjennom dører og vinduer. I Stugudal hadde ungdommene en egen form for ap med kjærestepar. Når hopen fikk greie på at et par var sammen ei natt, samla de seg rundt huset. Det ble det fyrt av et skudd eller to, og så storma de inn. Da skulle en ikke gi seg før paret sto opp og kokte kaffe til dem. «Bønkaldas» kalte de slike pretter, og skikken er trulig kommet fra Sverige, mener folk i Stugudal. Den er ukjent lenger ned i bygda. Fornøyelsene ellers var dans og forskjellige typer fester med dans som ungdomslaga arrangerte i grendene. Før ungdomshusa ble bygd — og dels lenge etterpå også - var det mye dans i enkelte heimer, på låver eller bestemte steder utendørs. Jentene kunne også danse litt innimellom fjøsarbeid og andre plikter når de var flere sammen. Som vi så foran, begynte de gjerne med litt øvelser som barn i skolestua eller andre steder for å lære seg kunsten. Noe som gamle folk legger vekt på når de forteller om «gammeltida», er at før var unge og eldre mer sammen på fest, lek og moro enn nå. Eldre folk og gifte par gikk gjerne på dans, og unge og eldre holdt «oppsøttu» sammen. Oppsøttu var små sammenkomster for å gjøre noe slags arbeid. En hadde f.eks. oppsøttu på setra siste kvelden og kokte gomme. En annen forskjell mellom før og nå som eldre framhever, er at «vi hadde så mye mer ansvar for hverandre før». Det er iallfall riktig at dugnad var mer utbredt før. Dugnadsskikken kan sammenliknes med beningskikken og bygde som denne på

prinsippet om gjensidig hjelp og ytelser. Skulle noen legge på nytt jordtak eller spontak, møtte naboene opp for å hjelpe til. Hele grenda hørte til dugnadslaget, og de som hadde anledning, kom ubedt. Naboene kom også ved husbygging, og det hendte de hjalp enkelte med større jordarbeider. Da foreninger ble stifta, organiserte disse noen ganger hjelp til medlemmer. En bygde da på dugnadskikken, men gikk i slike tilfeller ut over de tradisjonelle grensene for dugnadslaget. Dugnad måtte også til om en skulle få til noe større tiltak for grenda, f.eks. å bygge ungdomslokale. Alle de første forsamlingshusa er reist mer eller mindre på dugnad. Det var en nødvendig og naturlig løsning i ei tid da kommunen verken hadde penger eller følte ansvar for slikt.

Dugnadsinnsats for å legge nytt tak på hovedbygninga på Aunetrø ca. 1920. Materialene er plankbord, never og torv.

Innvielse av nystuggu i Per-Hansagarden med nystuggulek Kr. himmelfartsdag 1927. Verten Hans Pedersen Græsli sitter på trappa til høyre ved siden av Lars Aune med torader-trekkspell.

Kvinnfolka deltok i dugnadene med det de kunne, og det var de som måtte

sørge for mat og drikke til den mannlige arbeidsgjengen. Som oftest ble det kokt rømmegrøt ved større dugnader. Men kvinnene kunne også ha sine egne dugnader. Mens karene tømra og snekra ferdig ungdomshuset i Gresli i 1930, kom kvinnfolka sammen og strikka votter som ble solgt og bytta i gardiner, seeneteppet, kopper og anna utstyr til kjøkkenet. Under siste verdenskrig pleide kvinnfolka i Gresli og andre steder å komme sammen til karde-dugnad. Den som hadde dugnaden, sørge for ulla, og etter en kveld og natt med karding ble det ruller til å spinne tråd av i mange dager. I slike sammenkomster var det ikke bare snakk om gjensidig hjelp, men de fungerte også som et sosialt og selskapeleg fellesskap. På dugnadene kunne en ha det artig, sjøl da verden utafor var vond og trist. Den viktigste funksjonen som dugnaden hadde, var likevel at den gjorde det mulig å gjennomføre større tiltak som den enkelte vanskelig kunne greie. Takteking og tømring f.eks. var tidkrevende og besto av mange arbeidsoperasjoner. Det var behov for flere folk enn garden sjøl rådde over, og få hadde penger til å leie arbeidskraft. Dessuten var dugnaden ei viss form for sosial utjamning, for den som hadde størst behov, fikk relativt mest hjelp. Kom noen i ekstra nød, kunne også bygda tre støttende til. En plassmann i Gresli mista en gang den eneste kua han hadde. Da ble det innsamla penger i grenda til kjøp av ei ny ku. Enten en nå hadde fått mye eller lite hjelp, var det skikk at den som hadde fått seg opp ei stue eller et nytt fjøs, inviterte naboene på «nystuggulek» eller «nyfjøslek». Ikke bare arbeidsgjengen, men mest hele grenda, både ung og gammel, brukte å møte opp på innvielsesfesten. Spillemann ble tilkalt, og så ble nystuggu eller nyfjøsset innvidd med dans. Ved nyfjøslek brukte en gjerne låven som dansegolv. Verten spanderte mat som takk for dugnadsarbeidet, men noen av gjestene kunne kanskje ha med seg skjenk. Andre dugnadsinnsatser ble feira med rømme- eller risengrynsgrot når arbeidet var ferdig. Det var særlig obligatorisk etter takteking, og da het det tekkingsgrøt. Slåttonnfolket fikk også rømmegrøt. Den ble vanligvis kokt på setra der en hadde buskapen.

Skikker omkring høgtider og merkedager

Gjennom året ga visse høgtider og merkedager påskott til fester og sammenkomster som skapte ei avveksling i hverdagslivet. Enkelte slike ga anledning til ferie og kvile, men også merarbeid og ekstra strev for enkelte. Påska var ei slik høgtid. Da arrangerte ungdomslaga og idrettslaga skirenn og utfart. Men høgtida ble tidlig prega av et stort innrykk av påskegjester som skulle ha overnatting og servering. Mange gardar tok imot påskegjester, så da ble det

travelt for enkelte, men også penger å tjene. I pinsa var det skikk i Tydal å holde pinstirøke. En møttes på utvalgte steder for å brenne bål og ha litt morro. Dans hørte oftest til. Det ble vanlig at ungdomslaga arrangerte pinstirøke, og ellers brente folk mindre bål flere steder i bygda. Som namnet antyder var røken hovedsaken, og en hivde derfor våt mose eller noe anna på bålet for å få til mest mulig røk. Bålbrenning på Jonsok eller Olsok har derimot ikke vært så vanlig i Tydal. Feiring av 17. mai var noe som lærerne, ungdomslaget eller avholdslaget begynte med omkring 1900. I 1908 noterer en småbruker i dagboka si at 17. mai ble feira i det nybygde avholdslokalet Breidablik i Ås. Der var det bevertning og taler for dagen, for fedrelandet, for Stortinget og for flagget. Senere ble det mer vanlig å holde 17. mai fest på Aune for hele bygda. Det gikk da tog dit fra nabogrendene, og så ble det holdt gudstjeneste i kirka. Om dagen var det leker og servering av sjokolade til ungene og gjerne fest for voksne om kvelden. Sommeren og høsten hadde ellers ikke mange høgtidsdager. Men sjølsagt var det visse merkedager gjennom året som folk tolka mye ut av.

Julekveld på Sølivold, trulig i 1940.
Bildet viser fra venstre: Arne Lunden, Ragnars kone Magda med barna Bjørg og Målfrid, Ole Toresen (Og lignende-Toresa) og Ragnar Lunden.

Været på enkelte av disse kunne f.eks. fortelle om hvordan de nærmeste ukene etter ville bli. Ellers kunne månens stilling ha en viss betydning for arbeidslivet. Slakting skulle f.eks. helst foregå på voksende måne. Den største høgtidsfesten var jula som ble forberedt lang tid i forvegen med vasking og baking. Sjølve juletreet ble henta først på julekvelden, og i mange heimer var det foreldra som

pynta dette. Som juletre var det gran som ble brukt. Men skikken med juletre i stua er kanskje ikke eldre enn fra vårt århundre. En informant som er født i 1891, forteller at juletre ikke var vanlig ennå i hans barndom. Men en hadde begynt med å ha juletre i skolestua til juletreffesten der. Barna tok med seg gavepakkene sine dit og la dem under treet til utdeling utpå kvelden. Noen foreldre ga ikke barna gaver før på denne juletreffesten i skolestua, mens andre husker at de alltid fikk gaver på julekvelden heime. På juletreffesten ga barna også gaver til hverandre. Dette resulterte i at noen fikk mange gaver, andre fikk få og noen fikk ingen. Derfor ble skikken omsider avskaffa etter andre verdenskrig. Men mange tykte det var synd at gavene skulle fjernes helt fra juletreffesten. Det ble liksom ingen juletreffest igjen da, syntes de. Juledags morgen bar husmora i mange heimer rundt kaffe på senga til de andre i huset. Til kaffen hørte med en smakebit av alle julekakene. Det hendte også at nære naboer kom med kaffe til hverandre. Jula var ellers tida for besøk, og julebesøk av naboer og slekt hørte alltid med til julefeiringa. I dag må en ofttest ha et ærend eller være bedt for å stikke innom naboene sine. Tidligere behøvde en i mindre grad å be folk for at de skulle komme. Julebesøk var en særlig tradisjon, men en nytta også mange andre anledninger til å besøke hverandre. I Ås kunne en f.eks. holde barselskaffe på kalv. Når en kalv ble født på en gard, kom naboene på kaffebesøk for å feire begivenheten. Dette var kanskje særmerkt i Åsgrenda, og ei sa det slik: «Oppi Ås held døm selskap bare det kjem te en killing».

Begravelser

Ved begravelser fulgte en beningsskikken på samme måte som ved brylluper. Bemannen dro rundt og ba folket i grenda, og naboene møtte opp med beningskorgene kvelden før begravelsesdagen. Beningen besto av det vanlige med smør, gomme, ost, sirupskaker og andre kaffebrød, mjølk, fløte eller rømme og kjøtt til soddet. De nærmeste naboene som ble bedt på kveldsmat på beningskvelden, hadde med seg full bening, men for dem som kom først på begravelsesdagen, klarte det seg med noe mindre (f.eks. en bog i stedet for et helt fenalår). En begravelse, eller gravøl som en også sa, varte før i tida i flere dager. Men gravøla ble tidligere enn bryllupa innskrenka til en eller to dager. Det var mye av de samme forberedelsene til begge sammenkomster. Det måtte vaskes, pyntes, lånes kopper og anna utstyr og tinges kokker og hjelp til servering. Det måtte dessuten snekres kiste, og den skulle være svart. Det var alltid noen i bygda som kunne gjøre slikt arbeid. Noen husker fortellinger fra

eldre tider da det forekom at kista var laga ferdig på forhånd. Etter at den døde var lagt i kista, ble denne satt på låven eller i et anna uthus. Der ble den pynta med heimelaga kranser av granbar og papirblomster, og en pynta også med granbar i rommet. Det var likeens en skikk å strø granbar nedover lembrua eller vegen der likferda gikk. Og somme strødde granbar på vegen fra den plassen der den døde var barnefødt. Grytidlig om morgenen på begravelsesdagen serverte kaffekokkene «mårråskaffe» til naboene slik som det var vanlig også ved bryllup. Utpå formiddagen samla grenda og slekta seg i begravelsesgarden. Der var bordet dekket med tørrmat, og alle fikk frokost. Etterpå ble lokket tatt av kista slik at de som ønska det, kunne se den døde for siste gang. Døden ble ikke gjømt bort, og stellet av den døde var ikke overlatt til profesjonelle byrå slik som i dag. Alt foregikk i heimen, og alle fikk anledning til å ta farvel med den døde.

Barn og kone tar farvel med Lars Aas i 1913. Fra venstre Petter, Albert, Petronelle, Berit Marie, Ingeborg og Edvard.

Når alle hadde fått sett og tatt personlig farvel, ble så lokket skrudd endelig igjen og kista satt inn i stua eller gangen med dørene til stua slått opp. Klokkeren eller læreren i grenda holdt liktale, og til slutt sang forsamlinga en salme. Etter at den felles avskjeden var over, bar familien kista ut og satte den på kjøredonningen. Før en «takka ut heme» var det ofte vanlig å servere risengrynsgrot. En skulle kjøre sakte til kirkegården og være borte lenge, så det var godt med noe varmt. Begravelsesfølge som kom fra øverst i bygda, ordna gjerne med servering i Storaunstuggu ved kirka. Men i 1907 ble det egen kirkegård i Stugudal, og en fikk da mindre behov for kirkestua til den slags bruk. En informant som er født i 1891, forteller om hvordan sjølve gravlegginga foregikk før en fikk egen

kirkegraver: Det var «satt fram 3 — 4 spader, og det var personer av følget som besørget gjenkasting av graven mens følget stod der... Jordfestinga foregikk når det var presthelg». Når gravfølget dro forbi, ble alt arbeid som kunne forstyrre følget innstilt, det samme gjaldt arbeid i nærheten av kirkegården. På den måten viste grenda respekt og ære for den døde. Skolen i grenda ble også stengt på gravferdsdagen. Etter seremonien på kirkegården bar det tilbake til gravferdsgarden til middag, kaffe og siden kveldsmat for alle. Matsserveringa var stort sett slik som i bryllup. Gravøl var altså et stort gjestebud som samla hele grenda. I ettertid synes mange det var overdrevent, og alt matstyret over flere dager gjorde det slik at sjølv sorga kom i bakgrunnen. Men gravøla over to-tre dager hadde også en sosial funksjon. Det var ei anledning for folk til å komme sammen til prat og utveksling av nyheter og anna, ete og drikke godt og få en pust i hverdagsstrevet, iallfall for dem som ikke var «embetsfolk». Det ga også anledning for slekta til å møtes. Gravølet kunne rent ut bli nytta til festadspredelse. Det var mange ganger at karene samla seg på et loft og spilte kort, og som namnet gravøl forteller oss, kunne det bli drukket mye også ved begravelser.